

JAN BARTÁK, MILAN DEMJANENKO

Sociální andragogika

ANDRAGOGIKA V PROCESU SOCIALIZACE ČLOVĚKA



KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Barták, Jan, 1938-

Sociální andragogika : andragogika v procesu socializace člověka / Jan Barták, Milan Demjanenko. -- Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2021. -- 1 online zdroj. -- (Pedagogika)
Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstřík

ISBN 978-80-271-4184-5 (online ; pdf)

* 374.7 * 37.013.42 * 316.6 * 364-78 * 364-785 * (048.8)

- vzdělávání dospělých
- sociální pedagogika
- sociální psychologie
- sociální práce
- sociální poradenství
- sociální andragogika
- monografie

374 - Výchova a vzdělávání dospělých. Mimoškolní výchova a vzdělávání [22]

JAN BARTÁK, MILAN DEMJANENKO

Sociální andragogika

ANDRAGOGIKA V PROCESU SOCIALIZACE ČLOVĚKA



Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

**prof. PhDr. Jan Barták, DrSc.
PhDr. Milan Demjanenko, Ph.D.**

**SOCIÁLNÍ ANDRAGOGIKA
Andragogika v procesu socializace člověka**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 7996. publikaci

Recenzovali:

prof. PhDr. Ludovít Hajduk, PhD.
PhDr. Marie Vacínová, CSc.

Odpovědná redaktorka Jana Chvojková
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 292
Vydání 1., 2021

Vytisklo TISK CENTRUM s.r.o., Moravany u Brna

© Grada Publishing, a.s., 2021
Cover Photo © Depositphotos / pressmaster

ISBN 978-80-271-4185-2 (ePub)
ISBN 978-80-271-4184-5 (pdf)
ISBN 978-80-247-3997-7 (print)

Obsah

Úvodní zamyšlení autorů	9
1. Obecný kontext rozvoje sociální andragogiky (M. Demjanenko)	16
1.1 Postavení sociální andragogiky v systému andragogických subdisciplín	20
2. Teoreticko-metodologické základy sociální andragogiky (M. Demjanenko)	22
2.1 Vztah sociální andragogiky s příbuznými vědami o člověku a společnosti	24
2.2 Hlavní pojmy sociální andragogiky	29
3. Kultivace lidského potenciálu (J. Barták)	42
3.1 Tři kořeny lidské vznešenosti	42
3.2 Socializační funkce andragogiky	48
3.2.1 <i>Osvojování sociálních kompetencí</i>	49
3.2.2 <i>Bariéry socializace</i>	50
3.2.3 <i>Jak čelit vlivu bariér socializace</i>	53
3.3 Determinanty andragogického působení	54
3.3.1 <i>Andragogické cíle</i>	55
3.3.2 <i>Andragogické principy a pravidla</i>	57
3.3.3 <i>Funkce a efekty</i>	62
3.3.4 <i>Obsah a vlastnosti učiva</i>	63
3.3.5 <i>Optimalizace učebního textu z hlediska sémiotiky</i>	69
3.4 Metody vzdělávání a rozvoje	73
3.4.1 <i>Metody poznávání reality</i>	73
3.4.2 <i>Metody osvojování reality prostřednictvím sociálních interakcí</i>	85
3.4.3 <i>Metody zaměřené na změny</i>	96
3.4.4 <i>Metody tvůrčího myšlení</i>	97
3.4.5 <i>Metody řešení problémů</i>	111
3.5 Formy vzdělávání a rozvoje	113
3.5.1 <i>Monologické formy</i>	113
3.5.2 <i>Dialogické formy</i>	118
3.5.3 <i>Participativní skupinové formy</i>	119
3.5.4 <i>Formy kombinované</i>	121
3.5.5 <i>Formy složené</i>	122

4. Trendy v sociální a personální andragogice (J. Barták)	124
4.1 Poznatky věd a současná personalistika a personální andragogika	125
4.2 Atributy inovací v sociálním učení	130
4.2.1 <i>Vzdělávací instituce jako firma</i>	132
4.3 Organizační kultura a harmonizace společenství	133
4.4 Inovativní schopnosti učící se organizace	134
4.4.1 <i>Systémové myšlení</i>	134
4.4.2 <i>Osobní mistrovství, umění zvládat problémy</i>	140
4.4.3 <i>Modely chápání souvislostí, mentální modely</i>	143
4.4.4 <i>Umění vytvářet sdílenou vizi budoucnosti</i>	145
4.4.5 <i>Podmínky týmového učení</i>	146
5. Proaktivita úspěšných (J. Barták)	148
5.1 Kultivace vztahů	149
6. Budoucnost sociálního a profesního učení (J. Barták)	151
6.1 Utváření znalostní organizace	152
6.2 Intelektuální kapitál a jeho struktura	152
6.3 Komunikace dat, informací a znalostí a jejich proměny	155
6.3.1 <i>Data</i>	156
6.3.2 <i>Informace</i>	156
6.3.3 <i>Znalosti</i>	159
6.3.4 <i>Znalostní kapitál</i>	163
7. Význam emoční inteligence při socializaci člověka (J. Barták)	164
8. Komunikace jako nástroj budování vztahů (J. Barták)	168
8.1 Pravidla kvalitní komunikace	169
8.2 Metody přesvědčování	169
8.3 Působení sociální informace ve společnosti	171
8.3.1 <i>Účinnost sdělení</i>	172
8.3.2 <i>Význam apelů na rozum a city partnera</i>	173
9. Energetizace lidského potenciálu (J. Barták)	175
9.1 Kompetence a energetizace lidského potenciálu	177
9.2 Požadavky na tvůrčího znalostního pracovníka	182
9.3 Jak obstát v „proudu změn“	185
9.3.1 <i>Jak se na změny připravit?</i>	186
9.4 Umění vést	187
9.5 Nestandardními metodami k nadstandardním výsledkům	189
9.5.1 <i>Kreativitou k inovacím</i>	190

10. Cílové skupiny sociální andragogiky (M. Demjanenko)	194
10.1 Příklad uplatnění sociální andragogiky a edukační práce v péči o duševně nemocné	196
10.1.1 <i>Psychoedukace a rodinné psychoedukační programy</i>	198
11. Sociálněandragogické intervence a jejich cíle (M. Demjanenko)	203
11.1 Obecné profesionální způsoby práce	204
11.2 Průběh sociální intervence	206
11.3 Metody, formy a techniky sociálněandragogických intervencí	209
11.3.1 <i>Rozhovor jako nejčastější metoda kontaktu s klientem</i>	211
11.3.2 <i>Pozorování</i>	213
11.3.3 <i>Psychodiagnostické metody v rukou sociálního andragoga</i>	217
11.3.4 <i>Další vybrané metody</i>	220
12. Sociální andragog a jeho kompetence (M. Demjanenko)	222
12.1 Profesní kompetence sociálního andragoga	224
13. Rodinná terapie a poradenství (M. Demjanenko)	230
13.1 Stručný historický vývoj rodinné terapie a poradenství	232
13.2 Změny v rodinném soužití pohledem rodinné terapie	236
13.3 Charakteristické znaky systemického přístupu v terapii	239
Dovětek	243
O autorech	245
Seznam literatury	247
Rejstřík	254
Přílohy	261
Příloha A: <i>Jak vidím svou roli v týmu (Belbin team roles)</i>	261
Příloha B: <i>EQ test (Rostya Gordon-Smith)</i>	266
Příloha C: <i>Test lektorských rolí (I-T-R)</i>	269
Příloha D: <i>Test kariérových kotev</i>	271
Příloha E: <i>Myers Briggs typologický indikátor (MBTI)</i>	276
Příloha F: <i>Test profesních přístupů</i>	284
Příloha G: <i>Poznej sám sebe!</i>	290

Úvodní zamyšlení autorů

Naše životy jsou plné nejrůznějších příběhů. Někdy je máme možnost více či méně ovlivnit, zasáhnout do děje a korigovat jej, jindy jsme odsouzeni k roli prostého diváka. Snažíme se příběhy reflektovat, pochopit, převyprávět sobě či ostatním. Svůj příběh má i vznik této knihy, který se vám pokusím alespoň trochu přiblížit.

Dlouho jsem přemýšlel, jak téma sociální andragogiky zpracovat. Jak pochopitelně vystihnout své smýšlení o ní a zároveň vhodně propojit mnohdy suchou teorií odborné disciplíny s jejím – pro mnohého čtenáře čtivějším – praktickým využitím. Dobře si vzpomínám na hodiny a hodiny svého marného úsilí o pochopení odborných textů některých nejmenovaných věhlasných autorů, vysokoškolských pedagogů (dodnes přesně nevím, jestli při následné zkoušce ověřovali mé znalosti, nebo testovali mou schopnost mechanické paměti).

Mým hlavním záměrem bylo celkově sumarizovat teoretické poznatky o sociální andragogice a následně doložit jejich aplikovatelnost v praxi. Po zralé úvaze jsem dospěl k názoru, že na to sám nestačím. Oslovil jsem proto svého bývalého univerzitního učitele, dnes kolegu a přítele, Honzu Bartáka. Věřil jsem, že jeho dar psát informačně bohatým, avšak kreativním způsobem a s lehkostí sobě vlastní, dá knize úplně jiný rozměr. I přes počáteční obavy o nesourodost našich myšlenek a textů se nám dle mého názoru podařilo záměr splnit a dát dohromady knihu, kterou využijí jak studenti různých humanitně-sociálních oborů (andragogiky, psychologie, pedagogiky, sociální práce, personalistiky atd.), tak i čtenáři, již se zajímají o mezilidské vztahy, o sebe i o druhé.

Zcela jistě nejsme jediní, kteří se daným tématem zabývají. Inspiraci lze hledat a najít nejen v České republice, ale i v zahraničí. Pozorný čtenář si však určitě všimne, že naše pojetí sociální andragogiky se od jiných tak trochu odlišuje. Její význam a uplatnitelnost totiž nespátřujeme jen v oblasti pomoci osobám s nejrůznějšími handicapami či znevýhodněními (fyzicky či duševně nemocní, nezaměstnaní, sociálně neúspěšní, senioři atd.) a péče o ně, ale také v oblasti vzdělávání, řízení a personální práce s dospělými. V podstatě by se dalo říci, že poznatky ze sociální andragogiky může využít každý, kdo pracuje s lidmi i sám se sebou.

Vážené čtenářky a vážení čtenáři, v knize kromě jiného najdete celou řadu informací, rad, doporučení, údajů, poznatků, zdánlivě „hotových“ řešení a vysvětlení. Nezapomínejte však na ověřování, úsudek a utvoření vlastního názoru. A také na to, že v životě může být všechno úplně jinak. Přeji vám příjemné čtení a rozjímání.

Milan Demjanenko

Život každého z nás ovlivňují příběhy a události, které se týkají vztahů, milých i drsných. Bez nich – a zejména bez jejich kritické reflexe – by naše sebeutváření, vztahy k druhým a naše sociální způsobilosti vypadaly jinak.

Naším cílem je nabídnout vám, vážení čtenáři, netradiční pohled na mezilidské vztahy a komunikaci z hlediska sociální pedagogiky a andragogiky. Vzhledem k tématu jsme zvolili poněkud nestandardní přístup: teorii provázejí příklady a příběhy, někdy i vysloveně osobního charakteru, které jí dávají „lidský rozměr“.

Posuďte sami, vážení čtenáři, zda ve vás některý z následujících autorových autentických příběhů vyvolá asociace na své vlastní prožitky, situace, chování a jednání – byť v jiných podmínkách a kontextech. Pokud ano, zkuste se při četbě zamyslet, jak byste se s nimi vyrovnávali v současnosti, sociálně zralejší a zkušenější.

Jsem ještě „předválečný“, válku jsem vnímal očima předškoláka a posléze prvňáka. Když u školy zakvílely sirény oznamující nálet, veškerá „civilní ochrana“ spočívala v tom, že nás paní učitelka poslala domů s vágním pokynem „dávejte na sebe pozor“. A tak jsme všichni běželi, tu s křikem, tu s brekem, abychom se co nejdříve ukryli v matčině náručí.

Německá kapitulace přinesla úlevu a spoustu nadějí. Konec poplachů, kvílení sirén, náletů, domovních čistek a odsunů do „rajchu“. Záhy se ukázalo, že zdaleka není konec všeho zlého. Zfanatizované skupiny německých vojáků se odmítaly vzdát bez boje, což jsem poznal na pražské Pankráci hodně zblízka.

Bydleli jsme tehdy v nenápadné pražské uličce U čtyř domů (víc jich tam snad ani nebylo), když se skupina vojáků (tedy, vojáků, spíš kluků sotva odrostlých škole, v mundúrech Hitlerjugend) na poslední chvíli mstila za porážku hlava nehlava každému, kdo jí přišel do cesty. Vojáci vtrhli do našeho domu, všechny nás vyhnali na ulici a s německou důkladností roztřídili. Muže zajali a uvěznil v michelské sokolovně. Ženám nařídili nanosit do oken bytů peřiny. Pak vzali plamenomety a z druhé strany ulice celý dům zapálili. Nastala panika. Máma mě popadla a stejně jako ostatní ženy a děti prchala před požárem do sklepa. V temnotě, kouři a prachu nastal zmatek. Kde je máma? polekal jsem se, hrdlo se mi sevřelo. Ta chvíle nejistoty mi připadala nekonečná. Oddychl jsem si, až když jsem ji konečně zahlédl – začerněnou od sazí, ale podivně vyrovnanou. Riskovala návrat do hořícího bytu, aby mohla zachránit to, co jí bylo v dané situaci nejdražší: žádné peníze ani šperky, ale rodinné fotografie, dopisy, vzpomínky...

Sklep měl sice masivní klenbu, ale patra nad námi se začala jedno po druhém propadat. Pokaždé, když některý z pater vzalo za své, jsem se při zvuku padající suti instinktivně přikrčil. Nikdo ve sklepe ani nedutal, netuše, co klenba vydrží. Dodnes ve mně pach dýmu a spáleniny umocněný rachotem padající suti tuhle vzpomínku evokuje.

Sklep sice vyděšené ženy a děti ochránil, ale zažitých hrůz nebyl konec. Vojáci dali německé domovnici Reischové pušku a nařídili jí odvést nás na hřbitov Na zelené lišce. Bylo k neuvěření, co s tou osobou udělala flinta a „bojový úkol“. Štěkajíc německé povely, hnala nás přes padlá těla zastřelených k čerstvě vykopaným hrobům. Hrůzou jsem se nemohl na-dechnout, chvěl jsem se po celém těle. Upřeně jsem hleděl na mámu a uklidňoval se pocitem,

že je se mnou a uchrání mě od všeho zlého (teprve po letech mi máma přiznala, jaké úsilí ji stálo, aby nezkolabovala a mě ještě víc nevyděsila).

Tohle naše trápení ukončil evakuační autobus. Pro německé vojáky bylo důležitější dostat se včas do zajetí k Američanům než dokončit zamýšlenou pomstu.

Po válce jsem žil Foglarem, Rychlými šípky a skautingem. Rychle jsem se skamarádil se svým jmenovcem Mirkem, pozdějším námořním inženýrem a autorem oblíbených kreslených vtipů. V různých skautských dovednostech byl lepší než já, a to mě motivovalo, abych ho dohonil: v odborkách, stupních zdatnosti i koruně všeho – v udělení Šedého bratříčka. Náčelník našeho 33. skautského oddílu zvaný Baghíra, v civilu medik Radovan Chrz, nás vedl k férovému jednání a měl dar utvořit z nesourodé party vlčat (klukovský předstupeň skautů) sehraný tým. Skvěle vyhmátl, co komu jde a v jakých úkolech může být úspěšný. S velkým rizikem vedl náš oddíl až do padesátých let, kdy už byl skauting dávno zakázaný. Snad k tomu úspěchu přispělo, že jsme tohle naše tajemství udrželi mezi zasvěcenými. Kdyby se v době Pionýra rozkřiklo, že v Nuslích skauting žije dál, policie by nám zavřela klubovnu a obávám se, že i Baghíru. Takhle stačil vystudovat a stal se z něho uznávaný onkolog.

Když jsem povyrosl – ne zas moc –, lepil jsem s kamarádem Vládou Novákem modely letadel, zejména větroňů a tzv. úček, upoutaných modelů motorových letadel. Jak to jen šlo, jezdili jsme spolu na Ruzyň obdivovat přistávající Dakoty a na Točné si prohlíželi sportovní letadla, aerodynamicky nádherně tvarované větroně i robustní „Andulu“ (AN-2) pro výsadkáře. Přitom jsme – jak jinak – spřádali klukovské sny, jak jednou budeme létat...

S koncem základky jsme se rozhodli, že pro splnění snů o létání musíme něco udělat. Nenapadlo nás nic lepšího než se zeptat důstojníků na vojenské správě, jak na to. Byli ochota sama. Aby ne, potřebovali splnit kvóty náboru do vojenských škol. Vykreslili nám v pastelových barvách budoucí vojenskou kariéru, která nás čeká, když projdeme zkouškami do tzv. ŠDD (školy důstojnického dorostu) letectva. Ten příslib byl pro nás natolik sugestivní, že jsme se rozhodli do toho jít. Po docela náročných zdravotních prohlídkách (tři dny nás proklepávali doktoři v Ústavu leteckého zdravotnictví), splnění požadovaných sportovních limitů, absolvování vědomostních testů a psychotestů mě do ŠDD letectva přijali, Vládu (naštěstí) ne. Na vojenské správě nám totiž „zapomněli“ říci, že jde vlastně o vojenské gymnázium, z něhož nás mohou odvezt do kteréhokoli odborného učiliště, nejen leteckého. Nám „úspěšným“ až po nástupu do ŠDD letectva ve slovenské Kremnici důvěrně sdělili, že po jejím absolvování můžeme být na rozkaz přiděleni, kamkoli nás armáda pošle (tedy: sbohem, létání!). V Kremnici jsem prožil roční „přijímač“, zpestřený zimním cvičením ve dvacetistupňových mrazech na Kremnických baních a podobnými radovánkami. Z téhle vojny jsem si jako patnáctiletý kluk odnesl zápal pohrudnice a možnost návratu do civilu.

S odstupem času nemůžu o téhle zkušenosti (s výjimkou absurdit připomínajících Hlavu XXII) mluvit jen kriticky. Na abiturientských setkáních bývalých „ešdédáků“ (absolventů ŠDD), jež tradičně začínají výstupem na Kremničák (nejvyšší kopec v okolí, který mi pokaždé připadá vyšší), se scházím s bývalými spolužáky, kteří to vesměs někam dotáhli, převážně v civilních profesích. Vedle těch, jimž se splnil klukovský sen a prožili aktivní léta jako vojenská či civilní piloti, se mnozí stali inženýry, ale někteří kupodivu také akademickými malíři,

režiséry, hudebníky, přírodovědci, cestovatelé, vysokoškolskými učiteli, diplomaty, obchodníky s letadly či s australskými diamanty. Pomalu co kolega z roty, to zajímavý příběh aktivně prožitého života.

Čím to? Vždyť vojenský dril a noční poplachy by měly vést spíš k bezmyšlenkovitému plnění rozkazů než k rozvíjení osobnosti a nápadů, co dál se životem. Vojenští „inženýři lidských duší“ ovšem podcenili zákon akce a reakce. Čím víc se snažili potlačit v nás jakýkoli projev naší individuality, tím víc jsme usilovali o vymanění ze stupidní prázdnoty bezmyšlenkovitého drilu. Šlo to překonat díky kamarádství, společným prožitkům z nejrůznějších cvičení, poplachů a přesunů, na nichž heslo „jeden za všechny a všichni za jednoho“ dostávalo skutečný význam. To všechno upevňovalo pocit chlapeckého kamarádství, zdravé sebedůvěry i energie k činu. Se „spolubojovníkem“ a kamarádem Pavlem jsme hodnotám, na něž se člověk mohl kdykoli spolehnout, říkali „držadlo“ a tohle pouto mezi námi funguje dodnes.

Návrat do civilu mě nasměroval na leteckou průmyslovku. Svedl mě znovu dohromady s kamarádem Vládou, který už měl 1. ročník za sebou. Kantoři, zejména letečtí inženýři a piloti, mi vyšli vstříc. Přijali mě podmíněčně do 2. ročníku s tím, že do Vánoc musím složit diferenční zkoušky z deskriptivní geometrie, technického kreslení, fyziky a kloví čeho ještě za 1. ročník. Docela zátěž.

V nouzi však najdeš přítele, v tomto případě tátu, někdejšího absolventa strojí průmyslovky. Míval jsem k němu v té době dost odtahitý vztah kvůli jeho, řekněme, puntičkářskému smyslu pro pořádek. Když mi ale šly „tlustý do tenkých“, tak mi ta tátova preciznost nesmírně pomohla. Bez řečí mě po večerech, po své práci připravoval na zkoušky, bez ohledu na únavu. Po poslední probdělé noci se táta za rozbřesku u umyvadla najednou začal sunout k zemi a já ne a ne jeho bezvládné tělo pořádně zachytit. Hrozný pocit bezmoci! Naštěstí šlo jen o indispozici z vyčerpání, ale pěkně mě to vyplašilo. Po dlouhé době nás sblížil pocit souhry a mého vděku.

Průmyslovka skončila a začínalo rozhodování, co dál. Studium letectví bylo v padesátých letech možné pouze v armádě, což jsem z pochopitelných důvodů vyloučil. Češtinářka z průmyslovky, potěšená, že mezi samými techniky má ve třídě také někoho se zájmem o literaturu, mě neustále přesvědčovala, abych se přihlásil na FF UK. Posílněn její důvěrou v mé schopnosti jsem si podal přihlášku a čekal, co to udělá.

Předseda přijímací komise zvedl ke konci zkušebního pohovoru hlavu od papírů a ptá se: „Jaké bylo téma vaší diplomové práce?“ „Návrh zkušebního jednoválce Walter Minor s měnitelnou kompresí,“ já na to. Nastalo ticho. Členové komise se dívali jeden na druhého s nevyslovenou otázkou v očích: Co tady ten průmyslovák dělá? Nespletl si obor? Trapné ticho ukončilo formální prohlášení: „O výsledku vaší zkoušky budete vyrozuměn písemně.“ Vyrozumění přišlo, ale přijetí na FF UK bylo podmíněno absurdním dovětkem, že se před zahájením studia mám „kádrově zocelit na Dole Gottwald ve Švermově-Motyčíně“.

Měsíc v prostředí šachty, kde jsem fáral s muky a politicky nespolehlivými studenty v podzemí na jednom ortu, to je na samostatný příběh. Zmíním alespoň jednu epizodu. Jako odbíhač, tj. obsluha uhelných vozů, jsem odvážel plné vozy od předku (ortu) a zpět prázdné. Fungovalo to až do chvíle, kdy jsem požádal jednoho z přiopilých muklů, aby nelezl do ko-

lejí, že je to nebezpečné. Schyťal jsem za to spoustu nepublikovatelných výrazů, ale tím to neskončilo. Ke konci směny se proti mně nečekaně vyřítíl plný vůz. Neměl jsem, kam uhnout. Jediná možnost – útek. To se snadno řekne, ale důlní chodba byla široká tak akorát na jeden vůz. Rozběhl jsem se zpátky, pryč od té rozdivočelé tuny uhlí, utíkal, co to šlo, ale blížící se vůz jsem už už cítil v zátylku. Zkuste utíkat v nízké sloji ohnutý, v podřepu, při slabé baterce a v dusivém mračnu prachu! Naštěstí se objevila kaverna pro připojení vzduchotechniky. Rychle jsem se do ní vmáčkl a ta zdivočelá uhelná nestvůra kolem mě s rachotem projela!

„Kádrově zocelený“ jsem na vysoké škole začal studovat žurnalistiku. Nejprve na FF UK, poté na Fakultě osvěty a novinářství a po několika dalších reorganizacích na Fakultě žurnalistiky. Při škole jsem dělal eléva v Mladé frontě, kde se mě ujala taková novinářská esa, jako byli zahraničníři Milan Syruček a Zdeněk Domkář či „vědátoři“ (popularizátoři vědy) Standa Bárta a Karel Pacner. Kamarádsky mě zasvěcovali do tajů novinářského řemesla. U Milana jsem začínal prvními interview, Zdeňkovi jsem překládal reportáže z novin *Le Monde*, „vědátoři“ mi svěřili zpravodajství o Lajce v kosmu a popularizaci výsledků kosmického výzkumu. Ještě v průběhu studia jsem přešel do redakce na plný úvazek a ve škole na dálkové studium. Tím jsem se vyhnul tzv. umístěnkovému řízení, které by mi nejspíš znemožnilo dělat, co mě baví a s kým.

V Mladé frontě to uvítali a nabídli mi místo zahraničního komentátora. Ve Vietnamu probíhala nevyhlášená válka a redakce potřebovala v jihovýchodní Asii svého reportéra. Nejprve jsem se však potřeboval zlepšit v jazycích. Dostal jsem skvělou nabídku – navštěvovat jazykovou školu při Zamini (ministerstvu zahraničí). Háček byl v tom, že než mě jako jediného externistu prověřili a udělili mi souhlas se studiem, půl kurzu uteklo.

Když jsem konečně do kurzu nastoupil a spatřil šedivé hlavy (jakou mám dnes i já) svých budoucích spolužáků, lehkomyšlně jsem usoudil, že bude hračka učivo dohnat. Jenže ouha! Prvnímu lektorovi, původem z Kanady, jsem zpočátku vůbec nerozuměl, netuše, že jde o francouzštinu. Následovali další lektori, s nejrůznějšími dialekty, nářečními rozdíly, takže jsem měl co dělat, abych obstál. Svou roli v míře studijního nasazení sehrála motivace: úspěšné interní absolventy čekala diplomatická kariéra, kdežto mě role válečného zpravodaje. Spolužákům jsem se v duchu omluvil, že jsem je – aniž bych je znal – na začátku podceňoval.

Před jazykovými zkouškami jsem jel, poněkud rozklepaný, na skútru z Kladna do Prahy. Horko, mírné stoupání, přede mnou Praga V3S, zkouším ji předjet. Čezetě se nechtělo akcelarovat, navíc se proti nám na horizontu objevila Tatra 603 a začala se rychle přibližovat. Pokusil jsem se tedy zařadit zpátky za „Véesku“, ale řidič nákladáku mi chtěl pomoci dokončit „myšku“, tak začal brzdit. Výsledkem bylo, že jsme nakonec jeli vedle sebe. Za pár vteřin přišla rána. Letěl jsem do pole, skútr za mnou, naštěstí mě netrefil. Pak dlouho nic, žádná bolest, ticho, jen sedím opřený o nárazník gazíku, koukám na vyhrězlou stehenní kost a komentuju, poměrně jadrně, kdeže mám nohu... Po tomhle výkonu jsem si zdříml.

Jak to probíhalo dál, jsem se dozvěděl až za rok, náhodně ve vlaku. Jakýsi jézedák ve vedlejší kupé dramaticky líčil spolucestujícím dámám, jak zachraňoval kluka, který se málem zabil na skútru. Zbystrčil jsem, fakta a okolnosti mi nápadně připomínaly můj příběh. Na konečné v Bubnech jsem se představil a pozval ho na skleničku. V hospodě se jézedák

Jarda Novotný rozpovídal. Byl u mé bouračky s gazíkem a rozhlížel se po sanitce – nikde nikdo (zřejmě kompetenční spor, kdo má pro mě přijet, když jsem skončil na hranici mezi Prahou-západ a okresem Kladno). Projíždějící řidiči ze zvědavosti zvolnili, aby o nic nepřišli, ale žádný nezastavil z obavy, že by si potřísnil čalounění. Minuty utíkaly, krev tekla... Jarda se tedy dlouho nerozmýšlel, hodil do auta deku, mě na ni a rozjel se do kladenského špitálu. Za celou cestu nepotkal sanitku, šlo doslova o minuty. V nemocnici nikdo nevěděl, kdo mě vlastně přivezl, takže až po roce, při náhodném setkání ve vlaku, jsem mohl konečně poděkovat člověku, který mi zachránil život.

Dostal jsem se do rukou primáře kladenské úrazovky, MUDr. Seidla, který měl na Kladensku vynikající pověst. Aby ne, doly i Poldovka jely naplno a úrazů, včetně nejtěžších, bylo habaděj. Úrazovka úspěšně zachraňovala horníky ze závalů a oceláře z hutí v množství, jaké pražské nemocnice ani neznaly. Primář byl známý tím, že měl pochopení pro klienty s pracovními úrazy, ale neměl rád sportovce a motoristy. O nich s oblibou říkal, že si své úrazy zavinili vlastní hloupostí.

Já patřil – jak je patrné – k té druhé skupině. Přesto se se mnou pipal jako s vlastním. Navzdory velké ztrátě krve mě po několika transfuzích a operacích dostal z nejhoršího, ale spokojený nebyl. Operační rána se infikovala a nervová zakončení nedělala, co měla. Nestačily ani silné dávky antibiotik, infekce postupovala. Primář stál před těžkým rozhodnutím. Zvažoval, jestli ještě čekat, či nohu raději amputovat. Vizity, na nichž mělo padnout rozhodnutí, mě pořádně potrápily. Když už to vypadalo, že o nohu přijdu, rozhodl se primář pro riskantní řešení, které ho mohlo stát diplom. Aplikoval mi americká antibiotika, jež u nás ještě nebyla schválena k léčbě – a ona zabrala.

Po pár dnech mi nasadil ostrou rehabilitaci a denně nesmlouvavě dohlížel, jestli se neulejvám. Bez téhle tréninkové řehole bych dodnes chodil o berlích. Těžko docenit hodnotu člověka, který kvůli záchraně neznámého kluka podstoupí profesní riziko, aby mu zachránil život i obě nohy.

V průběhu léčby za mnou jezdili kamarádi a kolegové z redakce. V době, kdy ještě nikdo nevěděl, jak to se mnou dopadne, chtěli vědět, kdy se vrátím do redakce. Vyhýbavé odpovědi nebrali. Říkali – a snad tomu i věřili, nebo alespoň věřit chtěli –, že až se vrátím, vezmou za mě služební cesty, služby v tiskárně, že všechno zařídí... Docela mě to dojalo, ale nepřejte si slyšet, kam jsem je poslal... Měl jsem obavy, že ta dobrá vůle by je dříve nebo později omrzela a byl bych v tak dynamickém povolání jen přítěží.

V téhle situaci, kdy jsem zvažoval, co dál, se na mě obrátil můj vedoucí diplomky, děkan Fakulty žurnalistiky doc. Vladimír Klimeš. Zakládal při fakultě výzkumný ústav a potřeboval asistenta na zkonseptování odborné literatury. Usoudil jsem, že to by šlo dělat i bez nohy, a tak jsme se dohodli. Stal se tím ze mě, dílem náhodné shody mnoha okolností, vstřícnosti a obětavosti řady lidí akademický pracovník.

K této – zřejmě definitivní – profesní etapě mého života alespoň perličku z prvního dne sovětské okupace: když jsem po výzvě rozhlasu spěchal na fakultu, dosud svobodnou, přicházeli kolegové a jeden přes druhého jsme s horkými hlavami a plní emocí vymýšleli, co

dělat. Nenapadlo nás nic chytřejšího než vyrábět letáky a rozvážet je po Praze, aby se lidé dozvěděli, co se děje.

Připojil se k nám náš učitel psychologie prof. František Hyhlík a s trochou ironie sledoval naši rozčilenou diskusi. Jako čestný předseda „Klubu viržinkářů“ si zachoval i v téhle hektické situaci dekorum. Při obřadu zapalování viržinka se nenechal vyrušit, ani když venku pořvávali okupanti a my čekali, co bude. Když se konečně rozhovořil, postupoval logicky, s dobře zvolenými argumenty a otázkami na zklidnění „horkých hlav“: proč riskovat „hrdinskými činy“ a rozhazovat po ulicích letáky, když můžeme s lidmi komunikovat přímo z fakulty – máme dosud funkční telefony, faxy, cyklostyly, dálnopisy i rozhlasové studio. Na tenhle psychologický trik k získání času na zralé řešení (nejdřív myslet, poté mluvit) nikdy nezapomenu. V době, kdy před okupanty neobstály ani kostely, zůstala fakulta v Celetné, tedy v centru Prahy, skoro týden svobodná a naše „tiskové středisko“ odvedlo v oněch bouřlivých srpnových dnech pořádný kus práce.

Co uvedené příběhy spojuje? Výměna prožitků a zkušeností z prostředí lidí propojených vztahy, které buď na čas, nebo někdy i natrvalo tvoří síť na principu „vzájemné závislosti“: jeden za všechny – všichni za jednoho. Dochází tak k multikontextuálnímu přístupu, podnětnému pro dynamiku vztahů a bohatost života, pro naši socializaci, enkulturaci a personalizaci.

Použitý narativní přístup berme jako vhled do studia sociální andragogiky, permanentního hledání a nalézání porozumění vzájemné závislosti a vztahovosti jevů. Jako klíč k tvořivé proměně člověka, jako sebero-zvíjející se a rozvíjející bytosti, která se realizuje v pomoci druhým.

Honza Barták

1. Obecný kontext rozvoje sociální andragogiky

Výchova a učení jsou obecně vzato staré jako lidstvo samo. Samozřejmě tento přenos zpočátku neprobíhal tak, jak jej zažíváme dnes. Byl neinstitucionalizovaný, spontánní, vynucený především obavou o přežití samotné, avšak více či méně záměrný. Předávání informací, zkušeností a dovedností probíhalo mezigeneračně, z otce na syna, z matky na dceru. Jinak řečeno, člověk se učil od zkušenějších.

Dnes, začátkem 21. století, snad již jen málokdo pochybuje o tom, že je andragogika samostatná společenskovědní disciplína, která má své opodstatnění. Jelikož se však z historického hlediska jedná o poměrně mladou vědu, musí svou právoplatnost neustále dokazovat. Životaschopnost andragogiky stojí především na jejím dalším rozvoji, prohlubování a rozšiřování teoretických i praktických poznatků, které přináší. A dále na jejím pronikání i do oblastí z ekonomického pohledu možná méně zajímavých, pro společnost a jedince, kteří ji tvoří, nicméně velmi důležitých, například do oblasti sociální.

Těžištěm následujícího textu je snaha o pevné ukotvení sociální andragogiky v systému příbuzných aplikovaných věd, zabývajících se sociální problematikou (viz Obr. 1), celková sumarizace teoretických poznatků o sociální andragogice a doložení jejich aplikovatelnosti v praxi.



Obrázek 1 Soustava příbuzných aplikovaných věd, zabývajících se sociální problematikou
Zdroj: vlastní konstrukce

Sociální andragogika jako aplikovaná andragogická disciplína je dle Palána (2003, s. 154) charakterizována jako „soubor teorií, strategií, zásad a pravidel, zaměřených na orientaci, vedení, pomoc, péči a udržování osobnostních kompetencí člověka v sociálně tíživé situaci“. Jedním z našich dílčích cílů je rozšířit možnosti uplatnění sociální andragogiky i na situace, ve kterých si dospělý člověk z nejrůznějších důvodů neví rady, nedokáže si sám pomoci. Nemusí při tom jít nutně o tíživé situace ve vztahu ke společnosti jako celku, ale například k jeho rodině, dětem, životnímu partnerovi či k sobě samému. Proto se budeme věnovat i jednomu z nejdůležitějších socializačních činitelů – rodině. Krátce shrneme historii vývoje rodiny a zaměříme se především na změny, k nimž v posledních letech v rámci rodin dochází. Vliv na ně má nejen výchova a vzdělávání, ale i ekonomická a celková společenská situace, v níž se v současnosti nacházíme a kterou tvoříme. Zároveň sumarizujeme základní principy sociálněandragogického poradenství.

Jak z navrženého konceptu knihy vyplývá, není zpracování tohoto tématu jednoduché. Úskalí lze spatřovat především v tenké hranici mezi sociální andragogikou a sociální prací. Je potřeba nalézt a vymezit specifika sociální andragogiky vůči sociální práci obecně, vycházíme-li při tom ze společných znaků, principů a poznatků obou aplikovaných disciplín. Sociální andragogika má bezesporu svá specifika, především v možnostech využívání edukace jako východiska k dosažení změny.

Jak již bylo naznačeno, sociální andragogika je poměrně mladá aplikovaná andragogická disciplína, zabývající se sociální problematikou. V České republice je její teoretický rozvoj, na rozdíl od toho praktického, zatím velmi pozvolný. Důvodů může být celá řada. Někteří andragogičtí odborníci ji vnímají jako nadbytečnou, jelikož máme precizně propracovanou koncepci sociální práce, zejména v oblasti optimálního ukotvení profese sociálních pracovníků, výkonu sociální práce, kvalifikačních předpokladů pro sociální práci a problematice vzdělávání v rámci sociální práce. Sociální andragog není profese a absolvování vysokoškolského oboru andragogika není startem k profesní dráze sociálního pracovníka. V tomto případě nelze než s tímto názorem souhlasit, je ovšem nutno dodat, že v našem pojetí nejde v sociální andragogice (jen) o sociální práci.

Dalším důvodem je nedostatek vysokoškolsky vzdělaných odborníků v andragogice, kteří se dále věnují jejímu teoretickému rozvoji. Pokusme se tedy v následujícím textu o celkovou sumarizaci teoretických poznatků o sociální andragogice.

Většina zahraničních i domácích autorů se shoduje, že pojem „andragogika“ s největší pravděpodobností poprvé použil německý pedagog Alexander Kapp (1799–1869) ve své knize z roku 1833 *Platonova nauka o výchově jako pedagogika pro jednotlivce a stát*. Dle dostupných odkazů se snažil odlišit pedagogiku od vzdělávání dospělých, které má jiná východiska a sleduje odlišné cíle (srov. Hermann, 1836; Beneš, 2008; Palán, Langer, 2008; Caruth, 2013; Průcha, Veteška, 2014; Veteška, 2016). Kappovo dílo by si však jistě zasloužilo bližšího zkoumání.

V dalších několika desetiletích se na tento pojem, zdá se, pozapomnělo a významný rozvoj andragogiky můžeme sledovat až na přelomu 19. a 20. století, respektive na počátku 20. století.